

DOI: 10.36719/AEM/2019/01/9-12

Şamil Quliyev
Azərbaycan Arıçılar İttifaqı
shamil.guliyev@mail.ru

ARIÇILIQDA DAMAZLIQ İŞİNİN ZƏRURİLİYİ

Xülasə

Dünya arıçılığında birmənalı şəkildə qəbul olunmuşdur ki, ildən ilə gərginləşməkdə davam edən ekoloji vəziyyət, mənfi istiqamətli texnogen fəaliyyət təsirləri, global iqlim dəyişmələri şəraitində və arıçılıq məhsullarına qoyulan beynəlxalq standartların sərt tələbləri qarşısında rəqabət qabiliyyətli, stabil inkişaf xarakterli, məhsuldar və gəlirli arıçılıq təsərrüfatlarının yaradılması yalnız mütərəqqi təcrübə və texnologiyalara söykənən, sənaye istehsalı və hərtərəfli elmi-texniki təchizat xarakterli kompleks tədbirlərlə mümkündür. Arıçılıqda müasir tələblərə cavab verən damazlıq işinin təşkili aşağıda qeyd olunan məsələlərin kompleks və bir-birini tamamlayan, biri digəri üçün əlverişli tətbiq mühiti formalaşdıran və ardıcılığı pozulmayan mərhələlərlə həll edilməklə təmin olunur.

Müasir arıçılıqda damazlıq işi arıçılığın ən önəmli texnoloji proseslərindən biri olmaqla yanaşı, arıçılığın digər sahələrinin də inkişafı üçün tətbiq olunan texnoloji proseslərin uğurla nəticələnməsini şərtləndirən əsas təsiredici və ya yardımçı amil kimi də istifadə olunmaqdadır.

Açar sözlər: arıçılıq, damazlıq işi, ana arı, seleksiya-damazlıq işi, təbii iqlim şəraiti

Shamil Guliyev
Azerbaijan Beekeepers Union
shamil.guliyev@mail.ru

Importance of breeding in beekeeping

Abstract

I consider it is necessary to inform about one of the important factor about importance of breeding in beekeeping. So far, science has not yet been created new bee species. Therefore, the potential of modern beekeeping in terms of gene resources is very limited, and this potential is only 24 aboriginal bees in the world, with very few of them having significance in the industrial beekeeping. The organization of breeding work that meets modern requirements in beekeeping is ensured by solving the following issues in complex and complementary stages that form a favorable application environment for each other and do not break the sequence.

As one of the main leading direction of breeding beekeeping is breeding bee and F1 (first generation hybrid bee) it is more important to focus on this area. At present, more than 99% of the beekeeping and bee families in the country are owned by the private sector that is why It is impossible to achieve any success without using the private sector's human resources, base capabilities and experience in organizing beekeeping.

Keywords: beekeeping, breeding work, native bees, selection-breeding work, natural climatic conditions

Giriş

İnkişaf etmiş bütün ölkələrdə damazlıq işi sahəsi arıçılığın daha çox diqqətə layiq və önəm daşıyan sahəsi olaraq qəbul edilir, ardıcıl dövlət himayəsi və dəstəyi sayəsində ən müasir texnologiyaların işlənilməsi və tətbiqi nəticəsində sahə üzrə zəngin təcrübələr və mühüm uğurlar qazanılır (Arıçılığa yeni başlayanlar üçün təlimat, 2001). Məsələn damazlıq işinin miqyası barədə təsəvvür yaratmaq üçün bir neçə xarici ölkənin göstəricilərinə nəzər salaq: Ərazicə bizdən azacıq böyük olan Bolqariyada 1990–cı ildə F1 ana arı istehsalı 100 min ədəddən, 2005-ci ildə isə damazlıq ana arı istehsalı 45 min ədəddən çox olmuşdur. Türkiyədə ana arı istehsalı 2005-ci ildə 400 mini keçmiş və qarşıdakı illərdə bu göstəricinin 1 milyona çatdığı güman edilir (Quliyev, 2008). Arıçılıqda müasir tələblərə cavab verən damazlıq işinin təşkili aşağıda qeyd olunan məsələlərin kompleks və bir-birini tamamlayan, biri digəri üçün əlverişli tətbiq mühiti formalaşdıran və ardıcılığı pozulmayan mərhələlərlə həll edilməklə təmin olunur:

-Yerli arı genofondu potensialı və onun mövcud durumunun kəmiyyət və keyfiyyət baxımından öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi;

-Arı genofondunun etibarlı mühafizəsi və seleksiya-damazlıq işində istifadə olunma məqsədi ilə yerli arı cinslərinin təbii yaşayış yerlərində seleksiya-damazlıq işi üçün yararlı qiymətli arı ailələri qruplarının təyin olunması və onların qorunması (dövlət arı qoruqları və yasaqlıqları);

Yerli arı cinslərinin ölkə üzrə rayonlaşdırılmasının təsdiq edilməsi və ardıcıl olaraq rayonlaşdırmanın tələblərinə ciddi əməl olunması;

-Yerli genofonda məxsus hər bir arı cinsinin populyasiyalarının qorunması və çoxaldılması üçün seleksiya, islah və damazlıq materialı reproduksiyası təyinatlı müxtəlif rəngli damazlıq təsərrüfatların yaradılması;

-Damazlıq təsərrüfatlarda rayonlaşdırılmış arı cinsləri üzrə rayonlaşma zonalarının iqlim və nektar mənbələri şərtlərinə və arıçılıq məhsullarının istehsalında intensiv texnoloji proseslərin tələblərinə uyğun olaraq arı ailələrinin məhsuldarlıq və damazlıq keyfiyyətlərinin təkmilləşdirilməsi;

-Məhsuldarlıq və damazlıq keyfiyyətləri təkmilləşdirilmiş arılar üzərində müxtəlif istiqamətli dərinləşmiş seleksiya-damazlıq işlərini həyata keçirməklə ölkənin müxtəlif iqlim şərtlərinə daha yaxşı uyğunlaşan, istehsalın artan tələblərini daha dolğun ödəyən və həm də entomofil bitkilərin tozlandırma effektivliyini daha da artıran ixtisaslaşmış arı xətlərinin və cins qruplarının yaradılması (Məmmədov, 2015).

Ölkəmizdə arıçılıqda damazlıq işinin təşkili də mütləq yuxarıda qeyd olunan mərhələlərdən keçməlidir. Arıçılıqda damazlıq işinin zəruriliyini şərtləndirən bir vacib amil barədə də məlumat verməyi lazım bilirəm. Belə ki, elm hələ bir dənə də olsun yeni arı cinsi yarada bilməmişdir. Ona görə də müasir arıçılığın gen ehtiyatları baxımından bəhrələnmə potensialı çox məhduddur və dünya üzrə bu potensial sadəcə 24 ədəd aborigen arı cinslərindən ibarətdir ki, onlardan da çox az qismi sənaye arıçılığı əhəmiyyətli təsərrüfat göstəricilərinə malikdir (Nəzərov, Əhmədov, 2017: 85).

Azərbaycan arıçılıq üzrə qiymətli yerli arı genofonduna (aborigen arılar) malikdir. Arı genofondumuz Bozdağ Qafqaz arı cinsinin Qabaqtəpə və Qonaqkənd arı populyasiyaları və Sarı Qafqaz arı cinsinin Azərbaycan, Talış və Naxçıvan arı populyasiyalarından ibarətdir və arı genofondumuza aid arı cinslərinin hər biri sənaye arıçılığı əhəmiyyətli təsərrüfat göstəricilərinə malik olmaqla xalqımızın təbii milli sərvətidir. Yerli arı genofondu min illər ərzində ölkəmizin təbii iqlim şəraitinə uyğunlaşaraq formalaşdığı üçün onların bu yer üçün ən qiymətli və əvəz olunmaz olması fikrində tərəddüd etməməli, damazlıq materialı qismində onlardan geniş istifadə etməli və qorunaraq gələcək nəsillərə çatdırılması borcumuza da əməl etməliyik.

Ölkə arıçılığında damazlıq sahəsində aparılmış işlərin tarixinə qısa nəzər salsaq, bu sahədə əldə olunmuş uğurlarla heç cür öyünmə haqqımızın olmaması qənaətinə gələrik. Ölkə arıçılığında damazlıq işi iyirminci əsrin otuzuncu illərinə kimi primitivliyi və az səmərəliliyi ilə seçilən xalq seleksiyası prinsipləri əsasında yerinə yetirilmişdir. Azərbaycanda damazlıq məqsədli ilk arıçılıq təsərrüfatı 1937-ci ildə Xankəndinin 1,5 km yaxınlığında, Xanbağı deyilən ərazidə aqrar istehsalat arıçılıq stansiyası şəklində yaradılmışdır. 1938-ci ildə bu stansiya Azərbaycan dövlət damazlıq ocağına çevrilmişdir. Damazlıq ocağının məqsədi Gəncəbasar ərazisindəki Qabaqtəpə arılarını çoxaldaraq Azərbaycan ərazisində yaymaqdan ibarət olmuşdur. Əllinci illərdə bu təsərrüfatda yetişdirilən Qabaqtəpə arılarının anaları damazlıq məqsədilə Ukrayna, Moldova, Estoniya, Latviya, Belarus və Qazaxıstana göndərilmişdir.

Təəssüf ki, sonralar bu damazlıq ocağı ləğv edilmiş və sonra Xanlar rayonu ərazisində 1400 arı ailəsindən ibarət Qabaqtəpə arı dövlət qoruğu təşkil edilmişdir (Nəzərov, 2017: 274).

Maraqlıdır ki, bu təsərrüfat da fəaliyyətini davam etdirə bilməmiş və burada saxlanılan arı ailələrinin əksəriyyəti naməlum səbəblərdən Şəki rayonundakı ixtisaslaşmış sovxozla verilməmiş, qalan 250 arı ailəsi isə varroatoz xəstəliyindən qırılmış, damazlıq sahəsində əldə olunmuş qiymətli damazlıq materialı və elmi-praktik əhəmiyyətli nəticələri özündə əks etdirən materiallar itirilmiş və ölkənin yeganə damazlıq arıçılıq təsərrüfatı 1983-cü ildə ləğv edilmişdir (Sultanov, 1993).

Bununla da, 25 ildən çox keçən bir müddətdə ölkə arıçılığında damazlıq işi nəzərdən, hər cür himayədən və dəstəkdən məhrum olmaqla acınacaqlı və utanc gətirən dövrünü yaşayır.

Uzun bir müddətdə damazlıq işinə diqqətin ayrılmasından və arıçılıqda rayonlaşma prinsiplərinə əməl olunmamasının nəticəsidir ki, ölkədə arı cinslərinin kortəbii mələzləşməsi, cins təmizliyinin itirilməsi, qiymətli arı genofondumuzun məhv olması təhlükəsinin reallığı, arı ailələri sayının stabil artım tempinin mümkünsüzlüyü, məhsuldarlığın kəskin azalması arılarda xəstəliklərə və qısa davamlılığın azalması kimi arzuolunmaz hallara gətirib çıxarmışdır (Plemennaya rabota v pchelovodstve, 1987).

Damazlıq işi və genofondun qorunması sahələrində yaranmış əlverişsiz və təhlükəli şərait elə həddə çatıb ki, təcili olaraq arıçılıqda süni mayalanmanın tətbiqi, izole mayalandırma məntəqələrinin yaradılması və arı qoruqlarının təşkili mütləq zərurətə çevrilib (Solomin, 1993). Son illərdə yerli arı genofondumuz üçün daha bir ciddi təhlükə mənbəyi yaranmışdır. Ölkədə damazlıq ana arı istehsalının olmaması üzündən bəzi arıçılar təsərrüfatlarında məhsuldarlığın artırılması məqsədilə xarici ölkələrdən digər arı cinslərinə (İtalyan, Kamika) məxsus anaları öz təsərrüfatlarına gətirir və ya onun ticarəti ilə məşğul olurlar (Ivanovskiy, 2001). Gətirilmiş bu ana arılarla təchiz olunmuş arıxanalar ətrafda yerləşən digər arıxanalardakı arıların kütləvi və kortəbii mələzləşməsinə səbəb olmaqla, yerli arı genofondunun ciddi çirklənməsi, gen ehtiyatlarının qorunmasının çətinləşməsi və hətta yerli arı genofondunun məhvini şərtləndirən əsas amilə çevrilir. Yaranmış vəziyyətdən

çıxış yolu arıçılıqda seleksiya-damazlıq işinin yuxarıda qeyd etdiyimiz əsas prinsiplərinə ciddi əməl olunmaqla damazlıqda yüksək səviyyəli kadr təminatını yaratmaqla, əhatəliyi və ciddi maliyyə təminatı ilə seçilən dövlət seleksiya-damazlıq proqramları həyata keçirilməsinə başlanılmalıdır. Xüsusən yerli arı genofondun qorunması istiqamətində təxirəsalınmaz tədbirlər görülməlidir (Avitabile, Sammataro, 2017: 267). Damazlıq arıçılığın əsas aparıcı istiqamətlərindən birinin damazlıq ana arı və F1 (birinci nəsil mələz) ana arı yetişdiriciliyi olduğundan bu sahəyə diqqətin artırılması daha vacibdir. Məsələn, ölkə arıçılığının gənc, verimli və cins anaya olan tələbatını tam ödəməklə arıçılıqda aşağıdakı ciddi uğurları qazanmaq olar:

- Təsərrüfatların məhsuldarlığını təqribən 35-40% artırmaq mümkündür;
 - Ana arı yetişdiriciliyinin miqyasını və keyfiyyətini damazlıq ana arı ixracatı səviyyəsinə gətirməklə ölkəyə xeyli gəlir gətirmək mümkündür;
 - Vaxtında mayalı ana arı təminatı ilə yeni arı ailələrinin formalaşdırılması müddətini bir ay tezləşdirməklə paket arıçılığının miqyaslı inkişafı təmin olunur, ölkədə arı ailələrinin sürətli artımına nail olunur və ölkə arı paketi məhsulunun da ixracatçısı olmaqla gəlir əldə edə bilər;
 - Beçəvermə ilə arı sayını artırma kimi zərərli bir üsula son qoyular və arıxanalarda beçəvermə meylliliyinin azalması ilə məhsuldarlığın əhəmiyyətli dərəcədə artımına, vaxt və əmək sərfinin azalmasına nail olunur;
 - Qışa və xəstəliklərə davamlı arı xətlərinin və cins qruplarının yaradılması ilə arıçılıqda qış itkiləri azalar və xəstəliklərə qarşı mübarizə işi xeyli asanlaşar;
 - Hər il ölkənin konkret bölgələrində planlı şəkildə arı ailələrinin ana arı dəyişdirilmə tələbatları ödənilməklə cins təmizliyi təmin olunmuş yerli arı massivlərinin yaradılmasına başlanılır və bununla da Respublika arıçılığında rayonlaşdırmanın təmini üçün əlverişli şərait yaranar (11).
- F1 ana arı yetişdirən təsərrüfatların damazlıq materiala olacaq tələbatının ödənilməsi üçün isə damazlıq ana arı yetişdiriciliyi təsərrüfatlarının yaradılmasına ehtiyac vardır. Damazlıq ana arı yetişdiriciliyi təsərrüfatlarının sayını yerli arı genofondunun cins tərkibi və qorunması zərurəti şərtləndirdiyindən, bu sayın heç olmazsa hər an populyasiyası üzrə bir ədəd olmaqla 5 ədəd damazlıq ana arı yetişdiriciliyi təsərrüfatının yaradılması qənaətinə gəlmiş olarıq. Damazlıq ana arı yetişdiriciliyi təsərrüfatlarının dəqiq sayı, onların illik məhsuldarlıq göstəriciləri, harada yaradılması, aparılan damazlıq işlərinin istiqamətləri barədə qərar və bu təsərrüfatların normal fəaliyyəti üçün dəstək dövlət tərəfindən verilməli və onların fəaliyyəti dövlətin daimi nəzarəti altında olmalıdır (12).

Nəticə

Hazırda ölkəmizdəki arıçılıq təsərrüfatlarının və arı ailələri sayının 99%-dən çoxu özəl sektora aid olduğu üçün arıçılıqda damazlıq işinin təşkilində özəl sektorun kadr potensialı, baza imkanları və təcrübəsindən bəhrələnmədən hər hansı uğur qazanmaq mümkün deyil. Ona görə də ölkənin hər yerində seleksiya-damazlıq işi üçün (xüsusən ana arı yetişdiriciliyi üzrə) potensial imkanlara malik və bu sahəni gələcək fəaliyyət sahəsi qəbul etmiş özəl arıçılıq təsərrüfatlarının müəyyənləşdirilməsinə və onların sayının artmasına təkan verən tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. Dövlət tərəfindən bu təsərrüfatların damazlıq üzrə müasir texniki təchizatına yardım olunmalı və mütəxəssislərinin xaricdə təcrübə qazanmasına şərait yaradılmalı və lazımı maliyyə dəstəyi verilməlidir. Dünya təcrübəsi də təsdiq edir ki, ənənəvi olaraq damazlıq işində dövlət nəzarətinə, himayəsinə, yardımlarına və güzəştlərinə ehtiyac olmuşdu. Bu hal damazlıq heyvandarlıq haqqında qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının qanununda da təsbit olunmuşdur.

Azərbaycan Arıçılar İttifaqının hazırladığı “Mərkəzi arıçılıq kompleksi” baş layihəsindəki sublayihələrdən biri də “Arı genofondunun qorunması və arıçılıqda damazlıq işinin təşkili” adlanır. Bu layihənin həyata keçirilməklə yerli arı genofondunun qorunması və damazlıq işi sahəsində yuxarıda qeyd olunan problemlərin tezliklə həllinə nail olmaq olar. Azərbaycan Arıçılar İttifaqı layihə ilə maraqlanan, onun reallaşmasında yardımçı olmaq istəyən tərəflərlə müzakirələrə, işbirliyi və əməkdaşlığa hazırdır.

Ədəbiyyat

1. Arıçılığa yeni başlayanlar üçün təlimat. (2001).
2. Quliyev, Ş. (2008). Azərbaycanda arıçılığın problemləri və həlli istiqamətləri. Elmi iş, № 6-7 (07).
3. Məmmədov, E. (2015). Arıçılıq, təbiət və təbabət. Bakı, 751 s.
4. Nəzərov, A., Əhmədov, E. (2017). Arı ailələrinin artırılması. 85 s.
5. Nəzərov, A. (2017). Arıçılığın təşkili, arının biologiyası, fiziologiyası, qidalanması və xüsusi ehtiyacları, 274 s.
6. Sultanov, R. (1993). Azərbaycanda bal arısının bioloji xüsusiyyətləri, I-II hissə, Bakı, İrşad.
7. Plemennaya rabota v pchelovodstve (Metodicheskiye ukazaniya). (1987). Moskva, Agropromizdat.

8. Solomin, A. (1993). Pchelovodstvo. "Kolos", № 4.
9. Ivanovskiy, Y. (2001). Pchely na vashey dache. M., EKSMO-PRESS.
10. Avitabile, A., Sammataro D. (2017). The beekeepers handbook. 267 p.
11. <https://e-qanun.az/framework/16819>
12. <https://agro.gov.az/az/heyvandarliq/ariciliq>

Göndərilib: 16.08.2019

Qəbul edilib: 03.10.2019